

az út, de sehová sem vezet. S mielőtt megtagadná: tanuljon mesterétől, szívlelje meg, amit erről ebben a vitában Fodor József mond. Persze, ehhez előbb az kell, hogy a fiatal költőnek *legyen* mestere, vagy legalábbis olyan szívből választott nagy elődje, mint amilyen volt Petőfinék, Adyuk, Babitsnak, Szabó Lőrincnek s minden igazi költőnek —, előd, akit példaképének tart. Ne hallgasson a percemberkékre, a mindenkori divat hőbortosaira, s azokra se, akik „tisztá költőiségét” féltik a pátosztól, a közéleti mondanivalótól. Ha Majakovszkij ezekre hallgatott volna, sosem írja meg remek Lenin-eposzát. S hadd emlékeztessenek még egyszer a görögökre. Volt már egy olyan nagy korszak, a görög polisz-demokrácia kora, amikor virágzott az agora, a közélet költészete. (Hogy későbbi, forradalmi korokról ne is beszéljek.) Virágzott, és remekműveket hagyott ránk. S Hölderlin — akit talán fiatal költőink is becsülnek —, a világirodalomnak ez a legkristálytisztább költője *ezért*, és nem a késői alexandriai iskola formájátékaiért lelkesedett.

Korunkban, a szocializmus, a megvalósuló kommunizmus korában, minden baj, gond, ellentmondás, „szenny és buta beszéd” ellenére is az értelem tiszta rendje készül. Anakronizmus lenne visszatérni valamiféle spekulatív automatiz-mushoz a versben. A korszerű líra — nem tudom másképp elképzelni — a görögö c, közéleti lírájához s Hölderlin eszményekért rajongó, fegyelmezett, fehéren izzó, s gondolatilag mégis keményen logikus költészetéhez kellene hogy hasonlítson. (Persze: mai mondanivalóval.)

Második összefoglalásként tehát azt mondhatnám: fiatal költőink ne külső-ségekben keressék az újszerűt, hanem találják meg elős:ő: — ő magukban, a valóságban, a korban. Ne a „zaklatott ritmus”, a „kakofónia” és „csontropogás” jelentse nekik a korszerűséget, hisz ez már untig elkoptatott déja vu. Ne abban versenyezzenek, hogy ki tud a nagy szavaknál még nagyobb szavakat találni s ki követ el több nyelvtani hibát egy mondatban. Szívják magukba a hagyománnyt, ne szégyelljenek tanulni mestereiktől, s próbálják agyukkal is, szívükkel is megérteni: korunk látszat-zűrzavara átmeneti jelenség, korszerű költészet csak az emberi értelem költészete lehet, az értelemé, amely nemcsak a csillagokba tör, hanem előbb-utóbb itt a földön is rendet teremt.

KLANICZAY TIBOR

A NÉPIES KONZERVATIVIZMUS NEMZET-FELFOGÁSÁRÓL

Bosszantó dolog, amikor elavult, konzervatív nézetek bukkannak fel folyó-irataink hasábjain. De még bosszantóbb, ha a múlt valamely túlhaladott felfogása nagyon korszerű és modern gondolatként jelenik meg a színen. Ez a kétszeres bosszúság fogott el B. Nagy Lászlónak „A nemzeti jelleg és a film” című tanulmány-részletének olvasásakor. A gondolatgazdag írásairól jól ismert kritikus *látzólag* a mai és a jövőbeni művészet problémáinak mély és sokoldalú átgondolása alapján, a marxizmus egyes tételeire támaszkodva, újszerűnek, modernnek tűnő érveléssel, s a dogmatikus, szektáns álláspontokkal vitatkozva fejt ki mondanivalóját. Nem-csak a film nemzeti jellegéről — cikkének címe ugyanis nem szabatos. Az újabb

filmművészet egyes problémáiról — találó és helyes megállapításokban nem szűkölködve — csak tanulmánya elején ír, amolyan kiindulópontként. Mondanivalójának a lényege az a részletes érveléssel előkészített megállapítás, hogy „amíg művészet lesz, lesz nemzeti jellege is”.

Ez a „tétel” természetesen nem új, s ma sem egyedül B. Nagy vallja magáénak. Irodalmi, művészeti életünkben szélteben elterjedt, s ha keveset is beszélnek róla, helyességéről sokan meg vannak győződve. S számosan vannak azok is, akik számára a nemzeti jellegnek, irodalmunk, művészetünk sajátos „magyarság”-nak a megőrzése és továbbfejlesztése komoly gondok, szorongó érzések forrása lett. Ezért nem is elsősorban B. Nagy érdekes írásával szeretnék vitába szállni, hanem azzal az elterjedt közvélekedéssel, melynek hangot adott, s melyet szellemes érveléssel igazolni, megerősíteni igyekezett.

*

A művészet az emberiség munkájának, alkotó tevékenységének, tudatformáinak a legősibb koroktól kezdve jelenlévő része. Joggal tekinthető ezért egy az embertől — a gondolkodáshoz hasonlóan — elválaszthatatlan, vagyis az emberiség történetén belül gyakorlatilag „örök” jelenségnek. Aki tehát a nemzeti jelleget a művészet állandó tartozékának tekinti, az szükségképpen örök jelenségnek véli a nemzeti sajátosságokat, s ezzel együtt ezek forrását, a nemzeteket is. Azt persze minden történelemben iskolázott ember jól tudja, hogy a nemzetek csak a gazdasági és társadalmi fejlődés megfelelő fokán jönnek létre, s így a művészetek nemzeti jellegétől is csak bizonyos koroktól kezdve beszélhetünk. B. Nagy helyesen jelöli meg a reneszánsz korát e sajátosságok megjelenésének periódusaként. A nemzeti jelleget és a nemzetet tehát csak a jövőre nézve tekinti „örök”-nek, vagyis az emberiség fejlődésében egy hosszú előkészület és előzmények után megszülető, s többé el nem múló eredménynek.

Ezzel szemben a dialektikus és materialista történelemszemlélet szerint a nemzet az emberiség fejlődésében történelmi jelenség, mely a termelés és társadalom fejlődésének következményeként egy adott fokon létrejön, majd egy későbbi fejlettebb fázisban — hivatását és szerepét betöltve — elhal. A mi korunk fejlődési tendenciái különösen világossá teszik, hogy a nemzet a társadalom fejlődésének csak egy — elég hosszú s igen jelentős — szakaszán létezik. Kialakulóban van már a feudalizmus korában, s jó ideig fenn marad a szocializmusban is, miközben tartalma többször is átalakul aszerint, hogy nemesi, polgári vagy szocialista nemzetről van szó. A nemzeti ismérvei a szocializmus korában — sőt esetleg már a kapitalizmus viszonyai közt is — kezdenek háttérbe szorulni, majd a kommunizmus szakaszán fokozatosan teljesen eltűnnek. Hiszen a termelés és a technika fejlődése, valamint a kommunizmusban kialakuló világméretű szervezethez, megszűnteti majd a külön nemzeti gazdasági egységeket, a nemzet mint gazdasági közösség értelmét veszti. Egyre nagyobbá fog válni a népek közötti etnikai keveredés is, s egy távoli jövőben még a nemzeti nyelvek egymásbaolvadása is be fog következni. Vajjon mindezzel együtt elhal majd a művészet is? Az utópista szocialisták falanszter-elképzelése szerint igen, a marxizmus-leninizmus szerint nem. Ellenkezőleg, a kommunizmusnak, a nemzetek lassú elhalásának a korában a művészi tevékenységre minden korábbinál nagyobb lehetőségek nyílnak a társadalmi munkamegosztás és a termelés fejlettsége következtében. S amiképp a művészetek örök értékű remekműveket mutathatnak fel a nemzetek kialakulása előtti korszakokból, ugyanígy, sőt még inkább meg lesznek erre a feltételek, a nemzetek eltűnése után is.

A nemzet örökkévalóságának, s ezzel együtt a művészetekben a nemzeti jelleg örökké megmaradó voltának a tanítása egy sokszorososan megcáfolt, túlhaladott romantikus-nacionalista álláspont. B. Nagy jól tudja és írja, hogy a nemzeti jellegnek a művészetekben való hangsúlyozott és tudatos térhódítása a romantikához kapcsolódik, s látszólag el is határolja magát a romantikus nemzetfelfogástól. Míg ugyanis ez a nemzetet s ezzel együtt a művészetekben jelentkező nemzeti specifikumot változatlan, metafizikus dolognak tekintette, B. Nagy — helyesen — a társadalom fejlődése során egyre változó, alakuló jelenségnek tartja. Ezzel azonban csak egy lépést tett előre, mert a romantikus nacionalista álláspont lényegét ő is fenntartja: a nemzetet az emberiség, s az egyes társadalmak fejlődésében nem lépcsőfoknak, hanem immár el nem múlt produktumnak, eredménynek tekinti, a nemzeti jelleget pedig a művészetek örök, többé el nem évülő jelenségének, sine qua non-jának vallja.

Pedig a nemzeti jelleg meghatározásában nem jár rossz nyomon. Teljesen igaza van, amikor azt hangsúlyozza, hogy a nemzeti jellegzetességeket a nemzetek társadalmi fejlődésében mutatkozó fáziskülönbségek determinálják. E helyes megállapítással azonban éppen saját álláspontját cáfolja, hiszen nyilvánvaló, hogy ezek a fáziskülönbségek fokozatosan meg fognak szűnni, sőt máris csökkenőben vannak. A gyarmati rendszer felbomlásával például a fáziskülönbségek egyik legfőbb konzerváló tényezője került a történelem szemétdombjára. Az egyes nemzeti társadalmak fejlődése közötti fáziskülönbségek lassú elmosódásával persze ő is tisztában van, de ahelyett, hogy ennek az ő számára is evidens ténynek a konzekvenciáit levonná, a földrajzi, éghajlati viszonyokból eredő különbségekre kezd utalni, azt állítván, hogy „a szibériai ember akkor is más körülmények között él majd, mint az olasz vagy az angol, más lesz hát élményvilága, a viselkedésmódja, így művészete is.” Hogy az emberek különböző csoportjainak a kései jövőben is különböző lesz az élményvilága, s ennek folytán a művészet sem fog uniformizálódni, az nagyon valószínű. A kérdés csupán az, hogy vajjon a művészeteken belül a különböző jellegzetességek nemzetenként, vagy ezek elhalásával etnikai csoportonként fognak-e elsősorban jelentkezni? Nyilvánvalóan nem. B. Nagy itt megtévesztően nem is orosz, hanem szibériai embert állít szembe az olasszal vagy angollal. A szibériai orosznak nyilvánvalóan más élményvilága, s ebből adódóan bizonyos határok között más karakterű művészete is lesz majd, mint a mediterrán világban élő olaszoknak. De itt már nem az etnikai-nemzeti karakterkülönbségről van szó! Egy párizsi francia és egy londoni angol élményvilága, viselkedésmódja ugyanis már alig fog lényeges különbségeket mutatni a kommunizmus általános győzelmének a korában. Viszont érezhető jellegbeli különbség várható egy leningrádi orosz és egy Távols-Keleten élő, a Krím-félszigeten, vagy a tajgán dolgozó orosz élményvilága között, az etnikai közösség ellenére. Vagyis a nemzeti különbségek, s ezzel a jellegzetességek elmosódása után inkább az életmód, az adott embercsoportot körülvevő táj, a munka karaktere és egy csomó más tényező fog bizonyos jellegbeli különbségekre vezetni a művészetben, s nem a „nemzet”.

*

Az emberiség eddigi fejlődésének számos nagy történeti korszakán keresztül a vallás volt az emberek magatartását, életszemléletét, gondolkodását a leginkább befolyásoló, s sokszor meghatározó társadalmi tudatforma. Természetesen rányomta bélyegét a művészetekre is, s igen nagy szerepet játszott ezek fejlődésében az antik korban éppúgy, mint a középkorban, sőt utoljára még a barokk korban

is. Bármennyire is keressük, és magasra értékeljük ezeknek a koroknak a világi művészetét, ez nem változtat azon a tényen, hogy e korok legnagyobb remekei jórészt a vallás jegyében vagy jegyeivel születtek. Annak ellenére, hogy a vallásos eszmevilág tőlünk már idegen, ezeket az alkotásokat mégis megbecsüljük, s az emberi alkotó szellem páratlan remekeinek tartjuk. Ma is maradandó művészi élményt jelentenek számunkra a mitológikus és naiv eposzok, a Divina commedia, a görög istenszobrok, a középkori katedrálisok és annyi más vallásos ihletésű remekmű. E csodálatból azonban nem fakad az a szándék, hogy mi is istenszobrokat faragjunk, vagy székesegyházakat építsünk. Harag és felháborodás fogna el bennünket azok ellen, akik a vallásos művészet nagy alkotásait pusztítani akarnák, ostobának minősítenénk azt, aki el akarná vitatni maradandó és a mi számunkra is időszerű értéküket, — de a jövő művészetébe átmenteni ezek uralkodó, vagy legalább is döntően jellemző vallásos jellegét, ugyan kinek jutna eszébe.

Kissé hasonló — mutatis mutandis — a helyzet a nemzeti sajátságokkal. A reneszánsz óta hosszú időn keresztül a nemzeti probléma került az emberek világnézetének a középpontjába, fontosság, elsődlegesség tekintetében mintegy felváltotta a vallási tudatot — noha vallás és nemzet nem egynemű kategóriák, s az egyik nem is zárja ki a másikat. A nemzeti eszme, a nemzeti törekvések és öntudat a művészetek fejlődésének is az egyik alapvetően fontos rugója, a fejlődésüket sokszor maximálisan befolyásoló és jellegzetességeiket meghatározó tényezője lett. A szocializmus és a kommunizmus építésének idején, a mi korunkban, a nemzeti problémának ez az alapvető tudatformáló szerepe szintén megszűnőben van, erősen csökken, s a fejlődésnek egy távolabbi fokán éppenúgy a régmúlt kérdésévé válik, mint a vallásos gondolkodás uralkodó szerepe. S ugyanez vonatkozik a művészetre is: a nemzeti eszmék jegyében létre jött, s nagyszerű eredményekkel, örök és múlhatatlan értékekkel dicsekedni tudó nemzeti művészetek mindenki bámulatának a tárgya, s az esztétikai élvezetek forrása marad, kimondott nemzeti specifikumaik felelevenítésére azonban feltehetőleg egyetlen komoly művész vagy író sem fog gondolni.

Figyelemre méltó az a jelenség is, hogy a művészetben és az irodalmon belül a vallások által meghatározott jellegzetességek még jóval a vallásos tudat háttérbeszorulása után is könnyen kimutathatók, felismerhetőek. Annál is inkább, mert a vallások a szervezeti kereteiket megadó intézményeken, az egyházakon keresztül többé-kevésbé kulturális közösséget is jelentettek. Eléggé nyilvánvaló, hogy Ady és Móricz valamint más részről Babits munkássága karakterének a különbözőségében szerepe van az előbbieik kálvinista, s az utóbbi katolikus voltának és neveltetésének, s hogy ez a különböző felekezeti örökség is oka és forrása életművük egyes jellegbeli eltéréseinek. Éppenúgy a nemzetközivé váló szocialista művészet és irodalom alkotásain is sokáig rajta lesz egy-egy nemzetnek a bélyege, a fejlett kulturális közösséget és hagyományokat jelentő nemzet örökségének a nyoma, jellege. Ez egyáltalán nem baj, de nem is érdem; harcolni ellene éppoly elhibázott lenne, mint erővel fenntartani, programszerűen követelni. Amíg a nemzeti jellegzetességeknek objektív alapja, létjogosultsága van, addig jelenlétük szükségszerű, de mikor ez az alap, vagyis maga a nemzet elhal, a művészetek nemzeti jellegzetességei is teljesen elhalványulnak, kizárólag tradícióvá finomulnak, majd végképp elenyésznek.

S ezen nincs okunk siránkozni, vagy kétségbeesni. Mint ahogy afölött sem hullatunk krokodilkönnyeket, hogy az egyes nagy vallások megszűntek a művészetben elsődleges hatóerők lenni. Pedig valljuk be, a görög mítosz, az izlám, a kato-

licizmus voltak akkora kultúraformáló tényezők, mint bármely nemzet nemzetiisége. Az emberi lélek természetes rezdülései közé tartozik persze egy kis rezignált nosztalgia valami olyasminak az elmúlásakor, ami a történelemnek, saját multunknak nagyszerű, hősi és örök értékeket teremtő része volt. Ez a természetes és indokolt vonzalom kielégülést és megnyugvást találhat és kell, hogy találjon az elmúló kor, elmúló közösség értékes alkotásainak, nemes hagyományainak a megőrzésében, ápolásában, a múlt szép, ragyogó emlékeként és a jövő számára tanulságként való ébrentartásában. De görcsösen arra igyekezni, hogy az elhalóban lévő jelenségek érvényét időn túl meghosszabbítsuk, hiábavaló és káros igyekezet. Éppen olyan mintha valaki gyermek-és ifjúkorának sodálatosan szép, de szigorúan az emberi élet e szakaszaihoz kötött sajátságait igyekezne érett férfikorára is kiterjeszteni.

Talán nem tévedek nagyot, ha azt gondolom, hogy B. Nagy kérdésselvetésének gyökereit itt kell keresni. A „nemzetiség”, s ezzel együtt a nemzeti jelleg, a mi esetünkben konkrétan a specifikusan „magyar” jelleg féltésének s megmenteni akarásának a gondolata bujkál tanulmánya mögött. Benne van ebben a gondolatban a nemzeti értékek, hagyományok megőrzésének, tiszteletének pozitív mozzanata is, de lényegében mégis arról van szó, hogy a serdülőkor romantikáját szeretné a munkás és harcos férfikor főelemévé megtenni. B. Nagy és a hozzá hasonlóan gondolkodók a nemzeti vonásokat, jelleget a művészet éltető közegének tekintik, s elhalványodását vagy elhalását pótolhatatlan, katasztrófális veszteségnek érzik, amellyel a művészet is megszűnnék művészet lenni. A gondolatoknak ez a nacionalista magva tehát nem valamiféle sötét és ellenséges törekvésből, hanem talán a legjobb szándékból ered, s képviselőiről nincs okunk feltételezni, hogy ne lennének fenntartás nélkül hívei a szocialista fejlődésnek, s hogy ne a marxizmus-leninizmust ismernék el gondolkodásuk és cselekvésük vezérfonalául. A bennük makacsul továbbélő nacionalista előítéletek azonban állandó konfliktusra vezetnek, a politikai és ideológiai tisztánlátást akadályozzák s így egyéni fejlődésükben is, egész kulturális életünkben is csak nehézségeket okoznak.

Úgy érzem, világosan kitűnik szavaimból, hogy mikor itt nacionalizmusról beszélnek, nem annak vulgáris és metafizikus, hanem tudományos, marxista értelme lebeg előttem. Az a vulgáris-metafizikus és végső fokon idealista gyökerű szermlélet, amely a történeti kategóriákat etikai, esztétikai stb. kategóriákká minősítette, leegyszerűsítve és eltorzítva ezzel eredeti bonyolult és csak dialektikusan megérthető tartalmukat, a nacionalizmust is erkölesi kérdésként kezelte. A nacionalizmus eszerint az igaz hazafiság metafizikus ellentétévé, ez utóbbival egyenmű de ellenkező előjelű kategóriává vált. E felfogás jegyében a nemzettel, hazával kapcsolatos nézeteket aszerint minősítettük patriotizmusnak, vagy nacionalizmusnak, hogy haladó vagy reakciós törekvéseket szolgáltak-e, hogy tetszettek-e nekünk vagy sem. Ez a vulgáris eljárás ma már természetesen a múlté, korunk történelmének a tapasztalatai is tarthatatlanná tették, hiszen a gyarmati népek felszabadulási harcainak progresszív folyamata is nacionalista jellegű, a szemünk láttára bizonyítva, hogy a nacionalizmus a társadalom fejlődésének adott fokán szükségszerűen megjelenő történeti jelenség, mely amíg a társadalom fejlődésének objektív érdekeit szolgálja haladó jellegű és a haladásra mozgósító erő, de amikor már elsősorban az osztályelnyomás eszközévé, s más népek elnyomásának az ideológiájává válik, mélysegesen reakciós szerepet tölt be.

A nacionalizmusnak ez az egyedül helyes történeti értelmezése érvényesül a magyar nacionalizmus történeti útját és sajátságait elemző 1959. évi pártállásfoglalásban is, mely határozottan kimondja, hogy a magyar nacionalizmus a

XIX. század első felében a haladást lendítő ideológiai tényező volt. A nacionalizmus tehát nem egy eleve pejoratív értelmű jelenség, csak a történeti fejlődés folyamán válik ilyenné. Hasonló e tekintetben igazi osztálybázisához, a burzsoáziához: harcolunk ellene ma, a szocializmus korában, de csodálattal adózunk az európai polgárság hajdani nagyságának, forradalmi tetteinek.

A nacionalizmus történeti értelmezésével egyértelműen arra az eredményre jutunk, hogy ma Magyarországon a nacionalizmus, s annak bármilyen lepezett, elmosódott továbbélése is rendkívül káros és veszélyes. A nacionalista jelenségek azonban igen sokféle, gyakran egymással szembenálló, ellentétes formában jelentkeznek s ezért nem elég valamit egyszerűen nacionalistának minősíteni. A tisztánlátáshoz a nacionalista jelenség konkrét, meghatározása szükséges, ami — egy bonyolult és sokágú történeti folyamatról lévén szó — csakis történeti elemzés és megközelítés útján lehetséges. Így juthatunk közelebb annak a sajátos mai nacionalizmusnak a megértéséhez, melynek B. Nagy cikke hangot adott.

*

A reformkorban és az önkényuralom korában — a magyar nacionalizmus pozitív korszakaiban — a művészetekben is a nemzeti vonások érvénye juttatása volt az egyik legfőbb cél. A romantika és népiesség irodalma ezt a célt igyekezett megvalósítani egyrészt a nemzeti múltnak, másrészt a nemzeti jelleg legfőbb letéteményeséül tekintett népnek (ami ekkor a parasztsággal egyenlő) a döntő szerephez juttatása, valamint jellegzetességei érvényesítése útján. Kialakult a művészet és irodalom nemzeti programja: a művészeteket s elsősorban a nálunk vezető szerepet betöltő irodalmat a nemzet önkifejezésévé, a nemzeti jellem, lélek kitarulkozásává tenni. Mindez abban az időben helyes és pozitív törekvés, szükségyszerű igény volt. Haladó célokat szolgált s a művészetekben, különösen az irodalomban, új és nagy esztétikai értékek létrejöttét segítette elő, az irodalom páratlan gazdagodásához, megújulásához vezetett. Ekkor váltak tudatossá, programszerűen is megkívánttá az irodalom magyar nemzeti jellegzetességei, ekkor szívódott fel mindaz, amit a nemzeti eszméből, öntudatból a művészet profitálhatott.

S ezekről az eredményekről nem mondható, hogy kevesek, elégtelenek. A vallásos tudatforma uralkodó szerepének az idején a magyar művészet és irodalom alig tudott igazán nagy klasszikus értékű alkotásokat létrehozni, de a nemzeti jellegű irodalom bőségesen kárpótol ezért. Vörösmarty, Petőfi, Arany — hogy csak a legnagyobbakat említsem — a legsajátában nemzeti jellegű költészet nagy-szerű eredményeire, a nemzeti szempontok, törekvések érvényesítéséből származó és valóra is váltott esztétikai lehetőségekre, egyetemes érvényű példákként is dézhetők. Mégis azt tapasztalhatjuk, hogy a XX. században, s méghozzá e század legnagyobbjaiban, nemzeti szempontból is elégedetlenség lép fel a magyar művészetek múlt-századi virágzó nemzeti korszakával, annak vívmányaival szemben. A XX. században is eleven igény jelentkezik egy, az eddiginél magyarabb, igazabban nemzeti művészet iránt. Ennek okai a magyar fejlődés bizonyossá-ját-ságaiban keresendők, melyek ugyan párhuzamosságokat mutatnak egyes más kelet-európai népek kultúrájának, valamint a spanyol kultúrának a fejlődésével — mégis az egyetemes fejlődésen belül vargabetűt jelentenek.

A nemzeti jelleg maximális és harmonikus kifejlődése a művészetekben a nemzeti fejlődés nagy korszakaiban, a polgárosodással, s a polgárság diadalával jár együtt, s tetőpontját a romantika korában éri el. Azoknál a népeknél, melyek

ezt a törvényszerű, egyenes utat járhatták, a romantika után a nemzeti kérdés és a nemzeti jelleg igénylése megszűnik a művészetek előrendű problémája lenni, mint azt a francia, vagy az angol irodalom és művészet példája mutatja.

Magyarországon ezzel szemben a polgári fejlődés csak felemás módon és féleredménnyel valósult meg a XIX. században, a nemzeti fejlődés klasszikus korszakában. Az 1848-as polgári forradalom bukása nemcsak a polgári átalakulás folyamatát terelte sok tekintetben torz irányba, de a nemzeti fejlődés is megbicsaklott, nem futhatta ki magát — mondjuk az olasz risorgimento-hoz hasonló — harmonikus formában. Nagyon jól látható ez a művészetekben, kivéve a költészetet, ahol a nemzeti jellegű fejlődés — elsősorban a népiesség jóvoltából — elérkezhetett a lehetséges tetőpontig. De pl. a zenében már Erkel és a magyar rapszódiaik lettek a nemzeti zene reprezentánsai, nem is szólva a cigányzenéről, az úri világ magyar nótáiról, mely mind mint hamisítatlan magyar nemzeti kultúra élt a köztudatban. De még az irodalomban is megbosszulta magát hamarosan a polgárosodás és a nemzeti probléma megoldatlansága: a nemzetiség féltésének, a soknemzetiségű országban a magyarság uralkodó szerepének, s ezzel együtt nemzeti karaktere szakadatlan erősítésének a feladata vált a múlt század második felében még az irodalom legjobbjai számára is az egyik főfeladattá, s ezért kialakult és Gyulai, Erdélyi, s bizonyos fokig Arany munkásságában kodifikálódott is egy nemzeti konzervatívizmus: az irodalom nemzeti jellegének konok védelme és kultusza. Politikában is, világnézetben is, irodalomban és művészetben is egy gentroid, félfeudális úri jellegű „nemzeti” szemlélet vált uralkodóvá s ennek elemei a század végére, a milleneum mámorában, már teljesen egységes képpé álltak össze.

Teljesen indokolt, hogy a XX. század elején a magyar kultúra legjobb, legnagyobb képviselőiben létrejött a felismerés: az úgynevezett magyar nemzeti kultúra nem az igazi magyar specifikumokra, a magyarság történelmi fejlődése során kialakult, ebből eredő elemekre, legsajátabb hagyományaira épül s így szakadék van a nemzetinek kikiáltott s a valóban magyar kultúra között. A nemzeti, magyar jelleg felfogásában, értelmezésében megmutatkozó ellentét pontos megfelelője volt a társadalmi-politikai problémáknak. A félbemaradt, következetlen, a feudalizmussal lepaktált polgárosodásnak felelt meg a felemássá lett, úrivá silányult úgynevezett nemzeti kultúra. S mikor a század elején kibontakozott az ideológiai és politikai küzdelem a polgári átalakulás következetes végigviteléért, s egy kétségbeesett igyekezet a hamisan beállított nemzeti érdekek és a szomszéd népek érdekeinek egybehangolásáért: ezzel teljes összhangban kibontakozott a törekvés az igazi (úri torzításoktól mentes) nemzeti, magyar karakter érvényrejuttatásáért a kultúrában és a művészetben. A 48-at meghamisító, díszmagyarban pompázó, cigánydárídós úri nemzettel, a főispánok Nagy-Magyarországával szemben az előző század haladó polgári-nemzeti mozgalmának és forradalmának a folytatására, betetőzésére törekedtek a kor legnagyobb írói, művészei.

Ezekből a törekvésekből, célokból született a XX. század első évtizedei művészetének és kultúrájának a magyarság-problematikája, mely oly nagy szerepet játszott, központi helyet foglalt el Ady, Móricz, Bartók, Kodály, a népi írók stb. gondolkodásában és művészi, irodalmi munkásságában. A legjobbakat izgatta a „mi a magyar?” kérdése, s a feleletet erre, akárcsak az előző században, most is a népben (de a magyar jelleg keresése folytán ismét csak a parasztságot véve tekintetbe) és a történelemben (inkább a nép, mint az urak történetére figyelve) kerestek. Mindez a paraszti értelemben vett népnek, valamint a demokratikusan, népi

módon értelmezett történelemnek az addiginál igazabb s egyúttal magyarabb, nemzetibb feltárását, megismerését eredményezte. A múlt századi népiességgel, s a hivatalossá korcsosult századvégi „népnemzeti”-vel szemben Bartók és Kodály az igazi népi zenét fedezte fel és tette művészte alapjává, vagy kiindulópontjává. Thaly nemesi romantikájával szemben Ady az igazi kurucokat és költészetüket, s a XVI. századnak a néphez közel álló énekmondóit és prédikátorait érezte őseinek, s mennyi új, lényeges megfigyelést, felismerést köszönhetünk Móricz Zsigmond, Németh László műltszemléletének, történelmi vizsgálódásainak. Nem kétséges, hogy a XX. század első évtizedeinek írói és művészei után kultúránk „magyarabb”, teljesebben nemzeti lett; a magyar etnikumban rejlő sajátosságok, specifikumok felemelése, kiművelése, s a művészetben és irodalomban való érvényesítése következetesen ekkor valósult meg, s ekkor vált igazán lehetővé, hogy az így nyert értékek az egyetemes emberi kultúrába is felszívódhassanak.

Az elmúlt fél évszázad művészetének és irodalmának magyarság-problémája s az ennek megoldásáért folytatott törekvés tehát szükségszerű, indokolt és haladó jellegű volt. Az uralkodó osztályok reakciós nacionalizmusával szemben a reformkor és 48 haladó, demokratikus nacionalizmusának a folytatása, igazi kifizése következett így be a magyar művészetben és irodalomban. Bátran mondhatjuk, hogy a század első három évtizedében a magyar írók, művészek pótolták az elmulasztottakat, a nemzeti jelleg kiművelése — ha megkésve is — befejezést nyert.

Nagyot téved azonban, aki azt gondolja, hogy ez a fontos feladat, ez a progresszív tett egyúttal a kor legfontosabb, legidősebb problémája, leghaladóbb cselekedete. Az egész magyarság-problematika a magyar elmaradottság talaján, a magyar ugaron fejlődött ki, kényszerű szükségszerűség volt. Ezzel egy időben nem létezett „franciaság” probléma, s nem volt „oroszság” probléma, a történelem főkérdései ekkor már mások. Napirendre került, s hamarosan világra szóló győzelmét aratta a munkásosztály forradalmi harca a burzsoá-nemzeti kizsákmányoló renddel szemben. Jól látták ezt a magyarság-problematikát talán a legteljesebben, s a legmélyebben átélő művészek, mint Bartók és Ady. Éppen ők, akik nemzedékük többi nagy képviselőinél élénkebben és nagyobb erővel reagáltak a kor többi, elsődlegesebb kérdéseire, s akik ha művészetükben a nemzeti vonások érvényesítését fontosnak is tartották, nemcsak a magyar ugarra, hanem s még inkább Európára függesztették tekintetüket, lépést tartottak az egyetemes modern művészi fejlődéssel, sőt — Bartók esetében — annak élére is törtek. Míg a múlt században a legnemzetibb költő, művész minden bizonnyal egyben népének az adott korban legnagyobb költője, művésze is, addig a XX. század elején — mégha meg is van a történelmi létjogosultsága a nemzeti jelleg további elmélyítésének — ugyanez már korántsem mondható. Kodály művészetét nemzetibbnek érezzük, mint a Bartókét, mert Kodály a népzene alapján jóformán egész életművét egy korszerű, de hangsúlyozottan nemzeti zene megteremtésének szentelte, míg Bartók számára ugyanaz a népzene a nemzeti specifikumot programszerűen már nem kereső egyetemes modern zene kialakításához adott kiindulópontot. Illyés Gyula életművében is nagyobb szerepe van a nemzeti problematikának, mint József Attilának a proletár internacionalizmustól ihletett költészetében, s ha arra kellene felelnünk, melyik a nemzetibb, Illyés nevét mondanók. Mégis Bartók és József Attila a nagyobbak, ők értettek meg többet korukból, annak igényeiből, s a művészet korszerű fejlődéstörvényeiből.

A XX. századi progresszív magyarság-keresés kérdését még az is bonyolítja, hogy vele csaknem egy időben megszületik a legreakciósabb nacionalizmust kép-

viselő fasizmus is. Így a két világháború között az uralkodóosztály konzervatív nacionalizmusa és a haladó demokratikus erők egy részének haladó polgári-népi nacionalizmusa mellett ez a harmadik is jelen van. S bár a fasizmus a konzervatív nacionalizmussal lép frigyre, elkerülhetetlenül érintkezik olykor a progresszív kiindulású nacionalizmussal is, mint pl. annak már kései, a népi írók mozgalmában megvalósuló formájával. Ezek az érintkezések kompromittálták is a „magyarság”-problematikát nemcsak szocialista, hanem polgári demokratikus körökben is, s a 30-as évek végére már erősen Janus-arcúvá tették a magyar etnikumnak és saját-ságainak korábban még pozitív kultuszát.

A népi írók legjobbjai, akik a 30-as és a 40-es években a magyarság-probléma felvetése, elmélyítése terén az előttük járó nagy nemzedék vágta csapáson haladtak tovább, el tudták magukat határolni a nacionalizmus fasiszta vonásaitól, sőt aktív tényezői lettek a kialakuló antifasiszta egységfrontnak. S mivel ekkorra a nacionalizmus főformája már a fasiszta sovinizmus lett, a népi írók irányát fokozatosan egy, a nacionalizmustól független, vagy egyenesen nacionalizmus-ellenes mozgalomként kezdték tekinteni. Ezt a félreértést az 1958. évi pártállásfoglalás igazította helyre, kimutatván, hogy a népi írók mozgalmát egy harmadikutas nacionalizmus jellemzi, mely kezdetben sok progresszív vonással rendelkezett ugyan, a népi demokrácia körülményei között azonban ennek a maradványai már egyértelműen károsná váltak. A felszabadulás után is tovább élő népies nacionalizmus eszme körébe vág végeredményben B. Nagy tanulmányának tendenciája is, a művészet nemzeti jellegét örökkévalónak s a művészi érték egyik principiális kérdéseként tekinthető felfogása.

A történeti gyökerek tehát a népi írók irodalomszemléletén át a századelő jogosult magyarság-problematikájához vezetnek. Ennek túl erős vonzása érvényesül még mai értelmiségünk egy részében. Érthető ez, mert főként azokról van szó, akik számára a népi írók mozgalma jelentette az első nagy és magával ragadó politikai és irodalmi élményt, akik diák korukban a népi írók által közvetített magyarság-problematika ígézetébe kerültek. S ez a magyarságélmény, magyarságtudat olyan erejű volt, hogy máig sem tudtak fölébe emelkedni. Ennek a hatóerőnek s a hozzá való ragaszkodásnak az oka nagyrészt e magyarságélmény elkésetttségében van. Akkorra sikerült elementáris erővel feltörnie, amikor a történelem már végérvényesen időszerűtlenné tette. Ezt érzik is, s az elmúlás fájdalma, valamint az átmenteni akarás kétségbeesett kísérletei innen adódnak. Nem szabad ezt kézlegységgel, fölényesen kezelni, mert — mint fentebb már utaltam rá — a mélyen érző ember nem szakadhat el egy csapásra a múltjától, nagy élményeitől. Hasonló ez ahhoz, mint amikor a tanulmányait befejező diák bizonyos nosztagiával tekint vissza élete elmúlt szakaszára, sajnálja azt a közösséget, melyben oly jól érezte magát, de amely visszavonhatatlanul a múlté. Mégis egyetlen diáknak sem jutna eszébe csak azért megbukni a vizsgán, hogy ezzel meghosszabbítsa addigi életformáját. Nem jut ez eszébe, mert az elmúló réginek a vonzását elnyomja benne az újnak, az előtte álló munkás alkotó életnek a varázsa, pátosza. Az immár időszerűtlenné vált „magyar-jelleg problematika” sokak tudatában elfoglalt centrális helyét is így kellene már maradéktalanul átvennie, az elmúlás felett érzett fájdalmat így kellene már végképp háttérbe szorítania az egyébként helyeselt, igenelt szocialista jövő sokkal erősebb vonzósának. Ez az ami nem elég erős sokakban, mert nem látják elég világosan, hogy az oly sok és maradandó értéket létrehozó s hivatását már betöltött, nemzeti ihletésű kultúra elmúlásával nem szegényebbek leszünk, hanem gazdagabbak, s új, korszerű és nagyobb értékek megteremtése felé haladunk.

Aki azonban megáll és csak visszatekinteni tud, vagy pedig a jövőbe is a múltat szeretné becsempészni, az végül zsákutcába jut, olyan szerepet vállal, ami távol állt szándékaitól. A nemzeti jelleg mai követelői és programmátevői hasonlónak válnak a múlt század utolsó harmadának hivatalos irodalmáraihoz, akik az irodalom nemzeti jellegének akkori formáját, a népnemzetivé merevedett népiességet, már anakronisztikusan, az akkori korszerű, haladó irodalmi törekvésekkel szemben képviselték. Irodalmat csak nemzeti jelleggel tudtak elképzelni, s mivel ezt a népnemzeti iskola kánonjaival azonosították, ennek követésére buzdították az írókat, kozmopolitának, hazafiatlannak bélyegezve azokat, akik más — korszerű — utat választottak. Konzervatív álláspont volt az irodalom jövőjét a nemzeti jelleggel így módon összekötni akkor, s konzervatív álláspont a nemzeti jelleg változatlan érvényességének hirdetése ma is. Csak az akkori népnemzeti konzervativizmus helyébe a mai népies konzervativizmus lépett.

B. Nagy szellemesen, sok elmeélel — s nyilván a legjobb szándékkal — megírt dolgozata ezt a konzervativizmust adagolja, mint a modern művészet tanulmányozásából leszűrt eredményt. Látszólag széles nemzetközi anyagból von le általános törvényszerűségeket, s már az olvasóra bízta, hogy azt alkalmazza a magyar irodalomra és művészetre, valójában azonban a tipikusnak és törvényszerűnek nem tekinthető magyar fejlődésből általánosít tévesen. Láttuk, az a körülmény, hogy a nemzeti-jelleg, a magyarság-probléma nálunk szinte a legutóbbi évtizedekig időszerű kérdés maradt, a polgári fejlődés elmaradottságából eredő történelmi szükségszerűség volt. A kényszerű szükségesség azonban nem érdem, nem erény, s főként nem jogosít fel arra, hogy innen kiindulva próbáljunk általános törvényszerűségeket megállapítani. Egy elmaradottságból eredő jelenség szemüvegén keresztül tekinteni a világba s az e szemüveg torzító lencsésén át megfigyelt jelenségeket a világban uralkodó törvényszerűségnek kijelenteni, nem más, mint szomorú magyar provincializmus. A provincializmus nem a tehetségtelenség, nem is a műveletlenség, hanem a világban tájékozódni nem tudás kérdése. Ez a rossz, provinciális tájékozódás a népies konzervativizmus kenyeres pajtása. A szocializmus viszonyai között egy nacionalista nézet és tétel nem is lehet más, mint reménytelenül konzervatív és provinciális.

*

A nemzeti jelleg kérdésében megmutatkozó konzervatív-nacionalista nézetek továbbélése és néha oly riasztó jelentkezése nem írható kizárólag az ún. népi írói mozgalomnak és e mozgalom eleven hatásának a rovására. Sajnos nem kis mértékben felelős ebben a dogmatikus marxista művészetelmélet és kritika is, mely akaratlanul is valamiféle elméleti alapot, új megokolást adott a népies konzervativizmus egyes már túlhaladott tételei, s írói-művészi gyakorlatának több múlt-hoz tapadt vonása számára.

Mindenekelőtt a szocialista-realizmus ismeretes dogmatikus megfogalmazása: „szocialista tartalom — nemzeti forma”, vezetett tévútra. Ez a tétel, mely eleve is a tartalom és forma szétválasztásának a veszélyét rejtje magában, amint erre B. Nagy tanulmánya is helyesen utal, programszerűen megkívánta a nemzeti jelleg határozott érvényesítését, a szocialista művészi alkotásoknak nemzeti peccséttel való ellátását. A cikk helyesen mutatott rá, hogy ennek az igénynek sematikus, primitív módon, nemzeti-népies dekorációval tettek eleget. Ennek orvosságát azonban a nemzeti jellegnek a tartalomban való hangsúlyozott érvényesítésében látja, s igaza is van abban, hogy a nemzeti jelleg éppenannyira tartalmi,

mint formai kérdés. Csakhogy a „szocialista tartalom — nemzeti forma” tétel hibája nem abban van, hogy a nemzeti jelleget *csak* a formában követeli, hanem abban, hogy egyáltalán követeli, a szocialista-realista művészet egyik feltételének, programja részének tekinti. Ismételten hangsúlyozom, nem azt tartom helytelennek, ha a szocialista művészetnek és irodalomnak most és nyilván még jó ideig nemzeti sajátosságai is vannak, hanem a sajátosan nemzeti jelleg érvényesítésének teendővé, a jó műalkotás létrejötte során megvalósítandó feladattá való nyilvánítását. A művészet és irodalom nemzeti jellege ma törvényszerű adottság, de nem a jövő programja. Egy programnak, vagy a programot a feladatot rögzítő tételnek azt kell magában foglalnia, ami megvalósítandó, ami még nem érvényesül kellő mértékben, vagy amit tovább kell fejleszteni, magasabb színvonalra kell emelni. Ha egy imperatívust is sugalló formula, egy jelszó olyasmit tartalmaz, ami már megvan, ami már elérte tetőpontját, sőt túl van azon és lassú elmúlása már törvényszerűen megkezdődött, akkor ebből súlyos félreértések, torzulások születhetnek. Már pedig ki mondhatná, hogy az orosz irodalomban nem fejlődött ki a legmagasabb fokon a nemzeti jelleg már a forradalom előtt, hiszen a nagy orosz írók Puskintól kezdve nemcsak realizmusukkal, a maga nemében utólérhetetlen művészi színvonalukkal, de a nemzeti-népi sajátosságokat, karaktert maximálisan érvényrejuttató orosz voltukkal is bámulatba ejtették a világot. És lehetne azt állítani, hogy a magyar irodalom Vörösmartyval, Petőfivel, Arannyal, Adyval, Móricz Zsigmonddal nem vált izzig-vérig nemzetivé, hogy nem járta végig a nemzetivé válás útját? Nyilvánvalóan nem, s így a nemzeti jelleg kialakítása egy már a szocialista fejlődés előtt befejezett, lezárult folyamat s további program-szerű igénylése szükségképpen vezet egy még nemzetibbnek, még magyarabbnak, tökéletesebben, időszerűbben magyarnak a kereséséhez és erőltetéséhez, — a nemzeti jelleg konzervatív-nacionalista felfogásához. A nemzeti jelleg további és fokozott érvényesítésének és a jövőre nézve is érvényben maradásának a hívei és hirdetői tehát bármennyire is ostorozzák a dogmatikus művészetelméletet és kritikát, voltaképpen erőt merítenek belőle.

Más a helyzet természetesen az olyan népeknél, amelyek a szocialista fejlődés útjára léphettek a polgári nemzeti fejlődés végigvitele előtt. Ilyen esetekben, így pl. a Szovjetunió egyes, a fejlődésben korábban elmaradott népeinél, természetesen időszerű volt a szocialista tartalommal együtt a nemzeti jelleg kibontakozásának, érvényesítésének az igénylése. Hasonlóképpen a most felszabaduló volt gyarmati és félgyarmati népeknél is valószínűleg gyakran egyszerre kerülnek majd megvalósításra bizonyos nemzeti és szocialista feladatok. S ilyenkor helyes a nemzeti jelleget is egy szocialista művészi-irodalmi program részének tekinteni, — de természetesen nem a távoli jövőre is kiterjesztett érvénnyel, hanem csak átmenetileg a sajátosan nemzeti művészet és irodalom létrejöttéig.

Térjünk azonban vissza a mi viszonyaink között mindenképpen helytelen „szocialista tartalom — nemzeti forma” tétel gyakorlati következményeire. Mit jelenthetett nálunk a nemzeti jelleg változatlan követelése a szocialista fejlődés útjára lépő művészetben? A történeti funkcióját már végérvényesen betöltött népiesség erőszakolt életbe tartását.

Azoknál a nemzeteknél, amelyek a polgári fejlődés klasszikus útját járták végig, mint pl. a holland, az angol, a francia, a nemzeti jelleg igazi kibontakoztatója és hordozója a művészetben csakis a polgárság lehetett, a fejlődés élén álló osztály, amely a legfőképpen volt érdekelt a nemzetivé válásban. Európa azon országaiban viszont, ahol különböző történelmi körülmények folytán a feudalizmus méhében nem alakulhatott ki erős kereskedelmi és ipari tőke, s ezzel együtt

erős polgári osztály, a polgárság nem válhatott a nemzeti fejlődés igazi pillérévé. Miként a gazdasági és társadalmi fejlődést tekintve, ugyanígy a nemzetté válás terén is funkcióját a feudalizmus antagonisztikus osztályai, a nemesség és a parasztság kellett hogy betöltsék, vagy az egyik, vagy a másik, vagy — talán többnyire — mind a kettő. A nemzeti jelleg, a nemzeti karakter ilyenkor nem burzsoá színezetű, hanem nemesi és paraszti, vagy ahogy ez utóbbit nevezni szokták: népi, mert hiszen a nép az ilyen országok nemzetté válásakor még csak a parasztságot jelenti. Ez a helyzet a magyar fejlődés esetében is, s a magyar irodalom nemzeti jellege is részben nemesi, részben a népinek nevezett paraszti elemekből alakult ki. A nemzeti jelleg nemesi és paraszti aspektusai ragyogó szintézist is alkothattak, mint pl. a múlt századi orosz irodalomban, de igen ellentmondásos, bonyolult viszonylatokat is eredményezhettek, mint pl. a magyarban. A magyar irodalom nemzeti jellegének kialakulásáról fentebb már elmondottakat most azzal kell még kiegészítenem, hogy e nemesi és népi-paraszti hagyományokból táplálkozó elemek nem tekinthetők úgy, mint egy részről reakciós, más részről haladó elemek. Hiszen a nemesi nacionalizusból, a magyar nemesi és kisenemesi öntudatból levezethető elemek nemcsak a reformkor nagy költőinél, de még Adynál és kissé még Móricznál is megfigyelhetők, tehát korántsem a hivatalos úri nacionalizmus kizárólagos jellemzői. Másrészt a parasztságnak és költészetének nemzetivé emelt karakterisztikus jegyei nemcsak Petőfi és Arany műveire, nemcsak nagy haladó írók munkásságára jellemzőek, hanem az elposványosodott gentroid magyarkodás ízlésére is.

A szocialista realizmusnak nemzeti vonásokat is hangsúlyozó koncepciója a nemzeti jelleg továbbépítése terén a nemesi és paraszti-népi örökség közül egyértelműen az utóbbit, a népiest, tartotta szem előtt. Ez szükségszerű is volt, hiszen a nemesi eredetű elemekkel a szocialista kultúra nem sokat kezdetett, azon túl, hogy megbecsülte és tisztelte a nemesi kultúra haladó örökségét. A szocialista tartalommal együtt érvényesítendő nemzeti jelleg előzményeül, mintaképeül ezért a nemesi elemektől mentes népies előzmények: Petőfi lírája, Kodály zenéje, Móricz kései korszaka és — akarva akaratlanul — a népi írók irodalmi munkássága kívánkoztak és váltak is. De mivel a nemzeti jelleg már maximálisan kibontakozott, s annak haladó népies változataiban megvalósította legdemokratikusabb formáit is, az ekkor elkerülhetetlenül népiességet jelentő nemzeti forma sürgetése semmi pozitív eredményre sem vezethetett. Ellenkezőleg irodalmi és művészeti életünk egyik legfőbb hátramosztója lett: az azóta már többször is megbírált Petőfi utánzatokhoz, a népi írók szociográfikus módszerének továbbvirágzásához és a regényeknek, novelláknak szociográfiába való fullasztásához, valamiféle már a giccs határán álló népies naturalizmushoz, zenében pedig a hivatalos irányra vált népies epigonizmushoz és provincializmushoz vezetett. Azok a sokszor rendkívül tehetséges, az újabb generációhoz tartozó írók, művészek, akik jól látják, hogy a felsorolt jelenségek az irodalomnak és művészetnek általában, a szocialista irodalomnak pedig különösen a tévútjai lehetnek csupán, de ugyanakkor a nemzeti jelleg örök és nélkülözhetetlen voltáról szóló elavult konzervatív álláspontnak maguk is a rabjai, nagy igyekezettel, s a biztos siker minduntalan való elmaradása miatti gyakori pesszimizmussal, próbáltak valami igazán korszerűt létrehozni a nemzeti jelleg vonatkozásában is. Ezek az írók szocialista irodalmat akartak, és jól tudták, hogy ez nem lehetséges elavult formák között, s ezért a modern művészet nagy vívmányainak a felhasználására törekedtek. A szocialista eszmeiséget és a modernséget azonban valami korszerűnek gondolt soha nem látott és sehol sem megvalósítható, egyedülállóan magyar jellegű

szintézisbe szerették volna belefoglalni. Képtelen és céltalan feladat, melynek során egyre inkább a munka legnehezebb, — mert megvalósíthatatlan és szükségtelen — része, a korszerű magyar jelleg keresése, válik a legizgatóbb, s ezért a legfőbb munkává. Ez végül nem vezethet máshová, s mint a szocialista tartalom és eszmeiség háttérbeszorulására, megzavarodására, vagy elsikkadására.

A dogmatikus irodalomelméletnek és kritikának bizonyos nacionalista elképzeléseket akaratlanul támogató egyik tévedése, a szocialista realizmusról szóló említett formula után lássuk a mósikat, mely nem kevésbé részes abban, hogy a népiesség kultusza szocialista irodalmi és művészeti életünkben oly erősen érvényesült. Az előbbivel ellentétben nem egy téves tételről, hanem egy helyes szempont téves alkalmazásáról van szó: az irodalom és művészet népi jellegéről szóló marxista álláspont eltorzításáról. „Népi jelleg”, vagy rossz magyar szóval „népiesség” alatt azt értjük, hogy az író vagy művész látásmódja, a dolgoknak, problémáknak a műveiben realizálódott megközelítési módja objektíve megegyezik a dolgozó nép érdekeivel; hogy az író ezeknek az érdekeknek a szemszögéből ábrázolja a valóságot, fejez ki érzéseket, tolmácsol gondolatokat. Nem tematikai kérdés ez tehát, még kevésbé formai, hanem egy igen fontos, s a szocialista irodalomban feltétlenül szükséges tartalmi, eszmei tényező. Részben talán a két szó hasonló csengése miatt is, a marxista irodalomelmélet „népiesség” kategóriáját végzetesen összekevertük a magyar irodalom hagyományos „népiesség” fogalmával. A két szót gyakran ötletszerűen változtatva használtuk, s eközben a népiességbe bele gondoltuk mindazt, amit a magyar népiesség jelentett, másrészt a népiességet felruháztuk azokkal a jelentéstartalmakkal, amelyek csak a népiesség sajátjai. Pedig a két dolog alapvetően különbözik: az egyik egy nemzeti, a másik viszont egy osztály szempontot fejez ki, s a két fogalom összekapcsolásának, egymásravetítésének csak annyiban van jogosultsága, hogy volt egy olyan pillanat amikor a népiesség joggal mondható a népiesség megjelenési formájának. Akkor, amikor a nép még a parasztságot jelentette, s amikor a parasztságból álló nép elsőrendű osztályérdeke volt a nemzeti felemelkedés. Petőfi népiességére s egyben népiességére gondoljunk, ahol a népek mint paraszti osztálynak a szemszögéből való látásmód egybeesett a népek mint a legigazibb magyar etnikumnak a nemzeti jelleg kivirágoztatása érdekében történő kultuszával. Jól látta és jól ragadta meg ezt a kérdést Révai a maga Petőfi-tanulmányában, s Petőfit illetően igaza is volt, de nem kis részben az ő nyomán a későbbi időkre, a XX. századra, sőt még a jelenre vonatkozóan is általánossá lett a két fogalom jelentésének csak egyetlen történelmi pillanatban jogosult összemosódása.

Ebből az eszmei-terminológiai zavarból a tévedések egész sora született. Nyilvánvaló, hogy ma a nép nemcsak a parasztságot jelenti, hanem a munkásságot is, sőt — különösen előretekintve, s fejlődésében szemlélve a társadalom osztályviszonyainak az alakulását, eltolódását — elsősorban és döntő módon a munkásságot. A népi jelleg érvényesülése tehát elsősorban a munkásosztály szemszögéből való szemléletet, ábrázolást jelent, mégis hála „népiesség”-fogalmunk paraszti színezetének, a népiesség kezdett szintén paraszti árnyalatot nyerni. S mivel a népiességről tudtuk, hogy az a szocialista irodalomnak sine qua non-ja, a népiessített népiesség-fogalommal igazolni lehetett a korábbi népies törekvések továbbélését, mindenekelőtt a népi írók irányának a jogosultságát és időszerűségét, valamint a népiesség korszerűsítési törekvéseit. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy a szovjet tudomány által kidolgozott népiesség-fogalomban a nép a dolgozó nép osztályát vagy osztályait jelenti, s nem ilyen vagy olyan etnikumot. Nálunk azonban a népiesség fogalomnak alapvetően nemzeti aspektusa volt, s így a népiesség

marxista kategóriájába belopakodott egy etnikai, nemzeti mozzanat. S mivel a népiesség a szocialista irodalomnak egyik fontos kritériuma, népiesített értelmében hozzájárult a nemzeti jelleg feltétlen szükségességéről és örök maradandóságáról szóló konzervatív nézetek erősítéséhez.

Természetesen az ezzel kapcsolatos problémák korántsem szűkíthetők a most vázolt képletre. Éreztük és láttuk, hogy itt valami zavar van, s történt is sokféle kísérlet ennek eloszlatására. Így pl. gyakori volt az a felfogás, hogy míg korábban a népiesség címen csak a parasztra gondoltak, addig nekünk a népiesség fogalmát úgy kell kiszélesíteni, hogy a munkásosztály is benne legyen. Ez és a hasonló sok szó- és tollcsatát betöltő próbálkozások azonban mind egy hibás körön belül próbáltak csak a hibán javítani, de magát a hibás kört: a két különböző eredetű és különböző nemű fogalom összezavarását, s ezzel a nacionalizmus irányába való elcsúszás lehetőségét érintetlenül hagyták.

Hasonlít ez a zavar a realizmus körüli félreértésekhez. A dogmatikus elméletek a művészetrel, vagy legalább is a művészetek egy részével, s mindenekelőtt az irodalommal szemben joggal támasztott valóságábrázolás iránti igényünket összekeverték az immár elavuló realista formanyelv és ábrázolási mód követelésével. Így azután egymás után következtek a meglepetések: mivel szocialista realista irodalmat sürgetve a népiesség és a klasszikus realizmus továbbélését vagy felújítását is értettük, irodalmunk hol egy nacionalista népiesség, hol pedig egy polgári realizmus irányába terelődött. Az ilyen nyilvánvalóvá vált eltorzulások és tévutak természetesen mindig kiváltották a marxista kritika ellentámadását (lásd Lukács-vita, Déry-vita, Déry-vita) s számos kérdés és viták során megvilágosodott és tisztázódott is, a téves polgári és nacionalista gyökerű álláspontok és tendenciák továbbélését elősegítő dogmatikus alapelvekkel azonban nem számoltunk le, hanem tovább botorkáltunk az összezavart fogalmak útvesztőjében.

Az elmúlt néhány évben azonban már sok erőfeszítés történt e zavarok eloszlatása érdekében. A népiesség esetében a népi írókról szóló pártállásfoglalás helyes alapelvei voltak erjesztő hatással, a realizmusra vonatkozó dogmatikus nézetek kritikájánál pedig a szovjet irodalomtudomány újabb eredményei hatottak ösztönzőleg. A munka nagy része azonban még előttünk áll. Hogy mennyi a tennivaló, arra élénken figyelmeztethet bennünket B. Nagy László cikkének sajnálatos példája, egy friss szemléletű kritikus konzervatív koncepciója.